

DEUTSCHES ARCHÄOLOGISCHES INSTITUT
ABTEILUNG TEHERAN

ARCHÄOLOGISCHE MITTEILUNGEN AUS IRAN
ERGÄNZUNGSBAND 6

AKTEN DES
VII. INTERNATIONALEN KONGRESSES
FÜR IRANISCHE KUNST UND ARCHÄOLOGIE
MÜNCHEN
7. – 10. SEPTEMBER 1976

DIETRICH REIMER VERLAG IN BERLIN 1979

یحیی کوشری

بررسی استان مرکز (شرق ری)

YAHYAH KOWSARI, ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN THE PROVINCE
OF TEHERAN

حدود منطقه مورد بررسی از شمال به کوهستان شریف آباد و پارچین،
از جنوب به مسیر راه آهن تهران مشهد، از شرق به ورامین و غرب آن به شهر
ری محدود میشود. هیأت بررسی مدت دو ماه تپه ها و آثار باستانی این
منطقه را مورد مطالعه قرار داد و نتایج کلی و اولیه آن در یک مجلد به مرکز
باستانشناسی ایران داده شد.

متن فعلی چکیده ایست از قسمتی از آن گزارش:

مختصر وضعیت جغرافیائی و تاریخی ری:

از میان رشته کوههای پست و کوتاه که جلگه تهران را از دشت ری جدا
میکند چشمه ای با آب فراوان دل سخره را میشکافد و نهرهایی از آن جدا
میشود که در ابتدا بسوی جنوب سپس بسمت جنوب شرقی دشت ری راه مییابد
آب این چشمه ژرف که از سالیان دراز دشت نامبرده را آبیای میکند در دوران
پیش از تاریخی خود انگیزه کرد هم آئی مردمی گردیده که دارای سفالهایی
به رنگ قرمز اخرائی بوده اند با نقوش زیبای سیاه رنگ مهلم از طبیعت. سفالینه

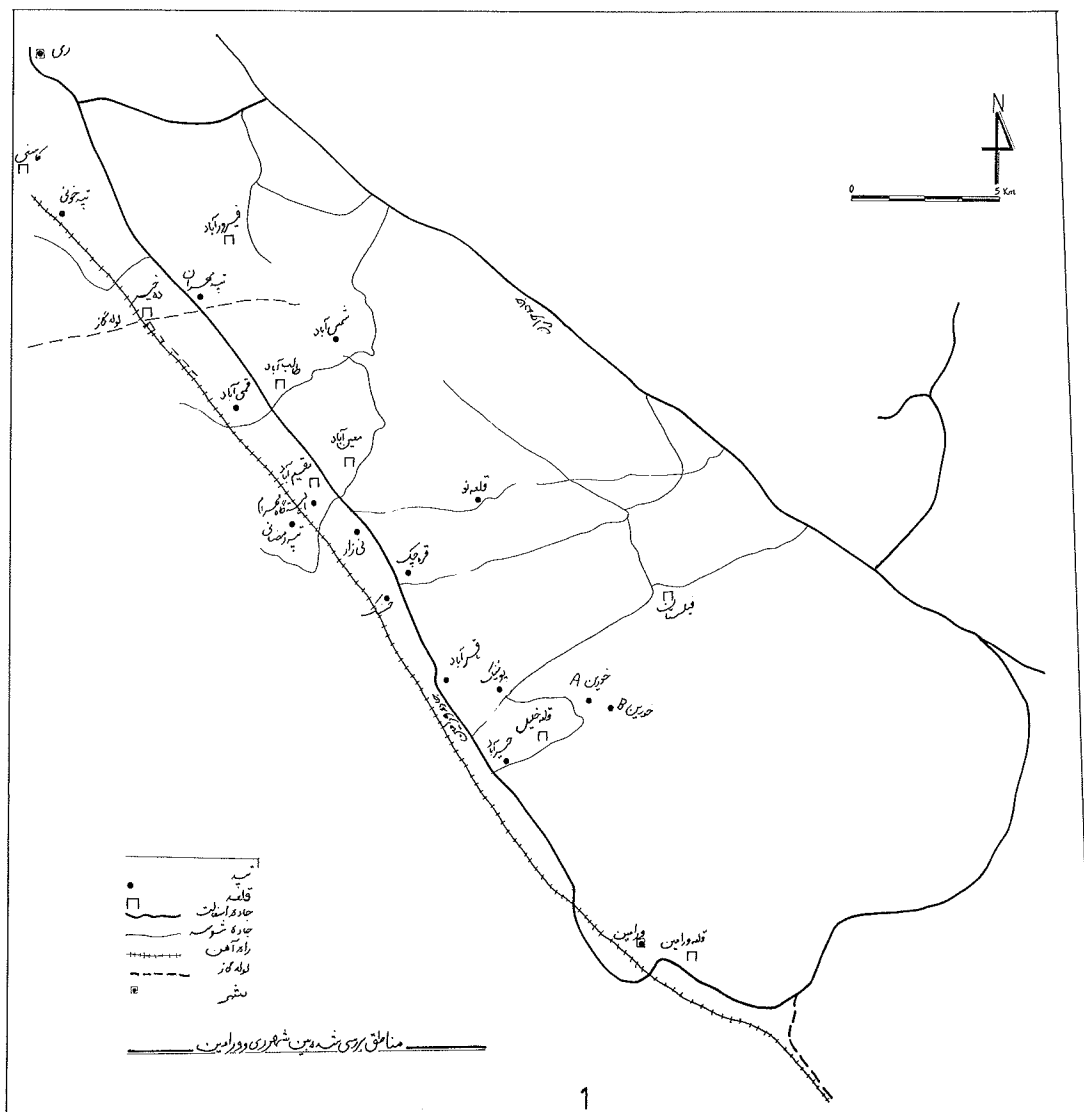
مزبور را امروزه بنام چشمه علی می‌شناسند که این نام از قرون اولیه اسلام به چشمه مذکور اطلاق شده است.

تمدن چشمه علی بتدریج در دورانهای بعد وسعت یافته در هزاره دوم و سوم مراکز دیگری در اطراف آن بوجود آمد و در هزاره اول ه. ق بصورت شهر مهمی در سر راه شرق و غرب قرار گرفت که بنام راگا معروف گردید. شهر ری همواره در حال توسعه بوده و احتمالاً "مرکز اصلی آن در جنوب هخره ای که امروزه به کوه سرسره معروف است قرار داشته و شاید بتوان گفت دژ رشگان (دژ اشکانیان) بر روی این کوه قرار داشته است. آثار ساسانی نیز از ری و نواحی اطراف آن کشف شده (ر. ک موزه ایران باستان چال ترخان) پس از تسخیر آن در زمان عمر (به گفته طبری بسال ۲۲ هجری) این شهر در سده های دوم، سوم و چهارم به اوج شهرت خود رسید ولی پس از استیلای مغول موقعیت خود را از دست داد و چنان رو به قهقرار رفت که تبدیل به دهی کوچک شد.

با سابقه کهنی که شهر ری دارد شك نبود در اطراف آن آثار پیش از تاریخ و تاریخی بسیاری نهفته است و بررسی هیأت در تابستان ۲۵۳۴ شاهنشاهی با ثبات این فرض كمك نمود.

ی قرار

ح

قسمتی از آثار بررسی شده: شماره ۱

۱- تپه پوئینک (قلعه پوئینک) : Puinak

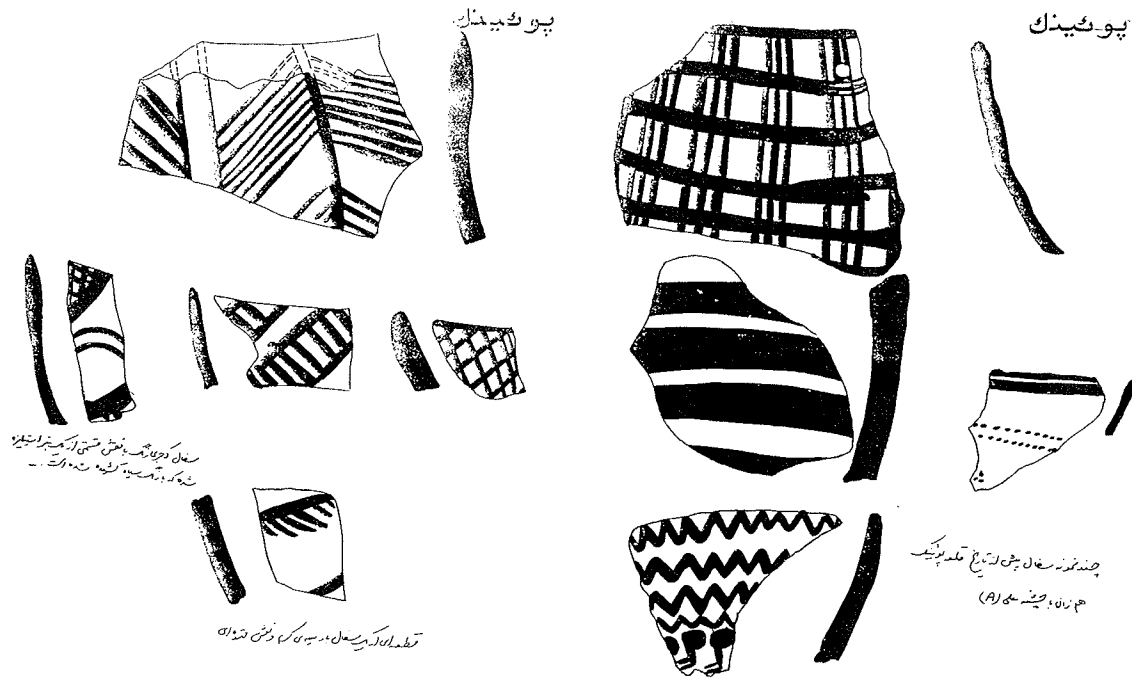
بر سر راه ری به ورامین، تقریباً ۲۰ کیلومتر پس از آبادی باترآباد، قریه پوئینک قرار

گرفته است. تپه، یا قلعه پوئینک، در يك كيلومتری ضلع شرقی آبادی پوئینک

واقع است. با طول و عرض ۴ متر، مساحت آن در حدود ۲۰۰ متر مربع

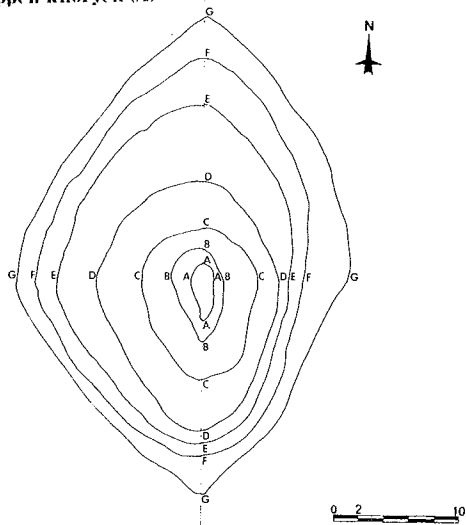
است. با همه تخریبات غیر مجاز هنوز آثار دیوارها، اطاقها، سردرهای سی با طاق ضری و دیوارهای خشتی بسیار محکم بچشم میخورد. هم چنین آثار نامشخص اطاق هائی چند با طاقهای گهواره ای که با خشت ساخته شده اند دیده میشود.

سفالهای جمع آوری شده منقوش و مربوط به هزاره ۵ ق. م. است و هم چنین سفالینه هائی از صدر اسلام تا اواخر قرن ۶ هجری ملاحظه گردید. بطور کلی هنر سفال سازی پوئینک با اینکه از سفال چشمه علی الهام گرفته معینا خود دارای ویژه گی هائی است. مثلاً نقوش روی سفالینه های پوئینک بیشتر خطوط متقاطع یا لوزی های سفید و سیاه هستند و با همه نزدیکی مسافت به چشمه علی و همزمان بودن، از نظر تکنیک و ساخت هم کاملاً از سفالهای چشمه علی تقلید نمیکند. باید بیاد آورد که در همین زمان، یعنی در اواخر دوارن نئولیتیک، در دشت غربی تهران (ساجبلاغ کنونی) همین کیفیت وجود داشته است، چنانچه سفالینه های اسماعیل آباد، زرگریه، ازبکی و قره تپه شهریار از نظر تکنیک کار شبیه چشمه علی هستند. میتوان فرض کرد این هنرمندان سفالگر نمونه هائی از کارهای یکدیگر را در این منطقه دیده و از آنها الهام گرفته اند. (شماره ۳۰۲).

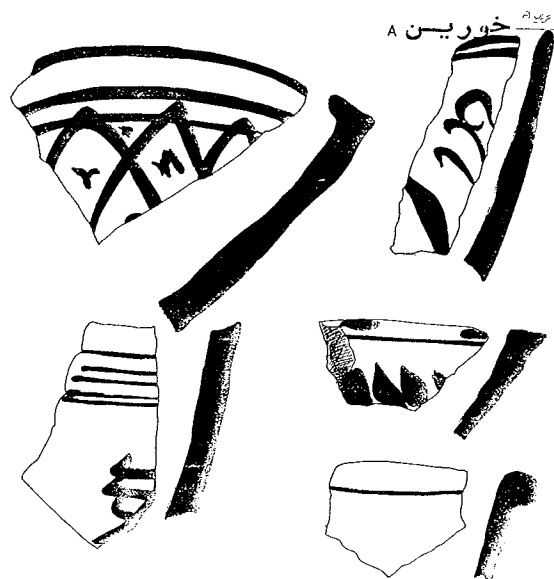

شماره ۳ - طرح سفالهای تپه پوئینک شماره ۲ - طرح سفالهای تپه پوئینک

۱۹ - تپه خورین (A)
19 - teppeli khoryen (A)

شماره ۴ - نقشه تپه خورین A

شماره ۵ - طرح سفالهای خورین A

۲- تپه های خورین (Khoreyn):

دو تپه کوچک خورین در نزدیکی آبادی بهمین نام با فاصله تقریباً ۲۰۰ متر از یکدیگر قرار گرفته اند و با حروف A و B در روی نقشه از یکدیگر تمیز داده شده اند.

تپه خورین A:

در جنوب آبادی خورین و پانصد متری شمال تپه های خیرآباد قرار گرفته. بلندی این تپه از زمینهای مزروعی اطراف نزدیک هفت متر میباشد. آثار ساختمانی در بررسی سطحی دیده نشد. (شماره ۴)

سفالهای جمع آوری شده مربوط به هزاره ۵ ق.م. و چند تکه سفالینه مربوط به قرن ۸ و ۹ هجری نیز دیده شد. (شماره ۵)

خورین B:

در چهارصد متر شمال غربی آبادی خورین و دویست متری خورین A قرار گرفته است و در حال حاضر احتمالاً فقط بیش از $\frac{1}{5}$ آن در اثر تخریبات زراعتی باقی مانده. آثار ساختمانی در بررسی سطحی بنظر نیامد اما یک تکه ستون سنگی در کنار جوی کوچک آب که در حاشیه شرقی تپه جاری است دیده شد و تکه آجرهای بسیاری که در چهار گوشه آن پراکنده شده (نمونه اندازه یک

آجر ۵/۳×۱۸×۱۹ سانتیمتر) دلالت بر وجود بناهای از میان رفته میکند. دو

سنگ قبر اسلامی ظاهراً "همزمان نیز ملاحظه شد که تاریخ یکی از آنها ۱۳۶۱

هجری قمری است. سفالینه های جمع شده مربوط به قرون ۹ و ۸ هجری است.

(شماره ۶)

شماره ۶ - طرح سفالهای خوری B

۳- قلعه فیروزآباد (Firuzabad):

قلعه خشتی فیروزآباد بغاصله پانصد متری جبهه شرقی آبادی فیروزآباد که خود

در سمت چپ جاده ری به ورامین واقع شده قرار دارد. این قلعه مربع شکل

(۱۰۰×۱۰۰ متر) مجموعه ای از يك بافت ساختمانی ویران شده شامل اطاق ها ، طاقچه ها ، درگاه ها ، ورودی ها و خروجی ها را تشکیل می دهد که اکنون بسبب ریزش برف و باران و باد بسیار ویران شده است ولی هنوز شکل و خطوط اصلی کوچه ها و معابر بسیار باریک آن مشخص می باشد . در ورودی قلعه احتمالاً در ضلع شرقی قرار داشته چه اکنون بریدگی عظیمی در این قسمت دیده میشود . در بنای معماری مزبور باید از يك سیستم آب رسانی یاد کرد که اکنون در اثر تخریبات غیر مجاز در پای دیوار شرقی قلعه هویدا شده و آن عبارتست از يك رج لوله های تنبوشه ای که در زیر بافت ساختمانی امتداد میابد . سفالهای جمع آوری شده مربوط به قرن ۴ و ۵ هجری است (از نوع آمل وری) .

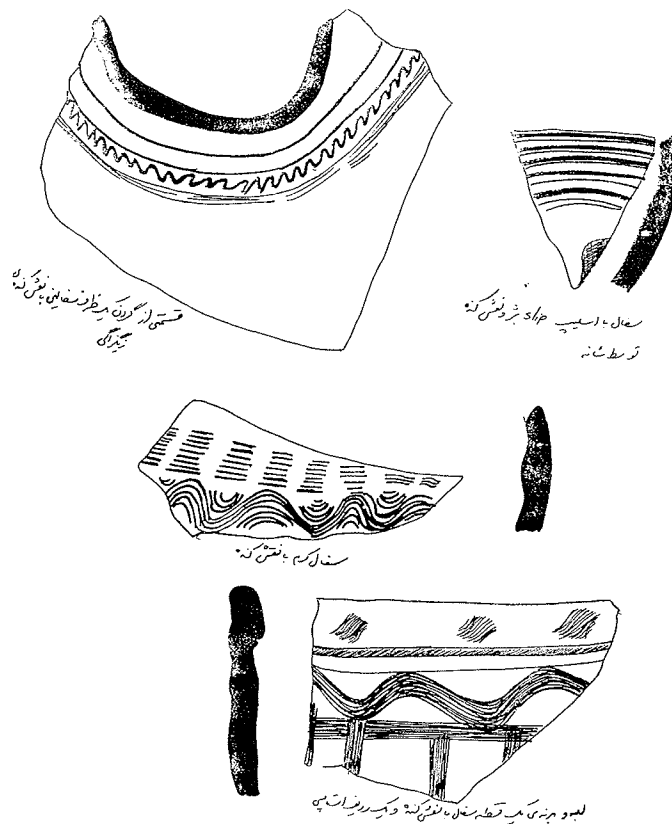
۴- قلعه ورامین یا قلعه ریمن (Varamin/Rin) :

تقریباً در مدخل ورودی شهرستان ورامین و در جنوب پل راه آهن قرار دارد . بافت ساختمانی کاملاً شبیه قلعه ده خيروکاسنی میباشد و مساحت این بنای مستطیل شکل (۹۰×۱۵۰ متر) نزدیک به ۱۳۵۰۰ متر مربع است . در اثر بارندگی و عوامل طبیعی تا اندازه ای شکل اصلی قلعه از بین رفته و تنها میتوان با يك حفاری و خاکبرداری بسیار دقیق به نقشه اولیه آن دست یافت . از قلعه نامبرده فقط دیوار قسمت شرقی آن باقی مانده که با چینه

ساخته شده است با ارتفاعی نزدیک به ۱۰ متر. بر بالای خرابه های قسمت میانی این بنا آثار ساختمانی چون اطاق ها، راهروها و ورودی هایی که همه با طاق ضربی ساخته شده مشاهده میشود. در حدود نود درصد سفالهای جمع آوری شده از سطح بنا قطور با ضخامتی بیش از ۲ سانتیمتر، اکثر آنها برنگ نخودی است با تزئیناتی مرکب از خطوط ساده متحنی موج کنده شده. این سفالها را میتوان به قرن ۶ هجری نسبت داد.

هـ- قلعه طالب آباد (Talebabad):

این قلعه در ۸۰۰ متری سمت چپ جاده اسفالته ری به ورامین و در ۳۰۰ متری جنوب شرقی قریه طالب آباد قرار دارد. بنای آن مربع است. (۱۱۰×۱۱۰ متر) در محوطه ای نزدیک به ۲۰۰۰ متر مربع، اطاق ها، راهروها و آثار معماری دیگری بچشم میخورد. شباهت زیاد این بنا با قلعه ده خیر، قلعه ورامین و قلعه فیروز آباد قابل توجه است. در حال حاضر ارتفاع باقیمانده این قلعه در حدود ۸ متر است و در آن خشت هایی با اندازه ۱۲×۵×۴۴/۵×۴۲/۵ سانتیمتر بکار رفته است. سفالهای جمع آوری شده مربوط به قرن ۶ هجری است. (شماره ۷)

شماره ۲ - طرح سفالهای طالب آباد

۶- قلعه ده خیر (Deh-e Xeyr) :

از راه آسفالته ری به ورامین ، مقابل آبادی فیروز آباد ، جاده شوسه‌ای
بسمت جنوب تا آبادی ده خیر کشیده . پس از طی ۲ کیلومتر در سمت چپ
بفاصله ۱۰۰ متری تقاطع جاده با راه آهن تهران مشهد ، خرابه‌هایی از خشت
و گل بچشم میخورد که قلعه ده خیر نامیده میشود .

قلعه مربعی است با اضلاعی نزدیک به ۴ متر . در داخل آن ، دورتر
دور دیواره داخلی اتاق‌هایی با طاق ضربی گهواره‌ای خشتی بچشم میخورد

که بهترین نمونه آن در ضلع غربی ملاحظه میشود. بر روی دیواره های داخلی
اطاق ها، طاقچه هایی تعبیه شده است. محوطه میانی قلعه نیز دارای چنین
مشخصاتی است و بعلاوه در آن زیر زمین و نقب و گودال نیز مشاهده میشود.
احتمالاً یکی از درهای ورودی فرعی قلعه در شمال غربی بنا واقع شده ارتفاع
آن ۱/۹۰ متر است و عرض آن ۱ متر. ضخامت دیوار در این قسمت $\frac{1}{4}$ متر
است و بلندترین قسمت باقیمانده از دیواره قلعه در حدود ۷/۳۰ متر ارتفاع
دارد. سفالهای جمع آوری شده متعلق به سده ۵ و ۶ هجری است.

۷- قلعه کاسنی (Kasni):

در فاصله دو کیلومتری جاده شوسه گاز منشعب از جاده اسفالتی به
ورامین و در سمت راست جاده قرار دارد. این قلعه بفاصله تقریبی ۵۰۰ متری
جنوب شرقی قلعه گبری یا قلعه بزرگ ری واقع شده است. اطراف آن از
زمین های زراعتی محصور است. شکل ظاهری آن مربع میباشد (۴۵×۴۵ متر)
و حصار و با روی بیرونی آن با چینه بنیان نهاده شده است.

آثار و بقایای چند برج خراب شده در گوشه و کنار این قلعه باقیمانده
و برج برجای مانده در میان ضلع غربی که ارتفاع آن روی سطح احتمالی قلعه

نزد يك يك $\frac{1}{2}$ متر است. در دیوار شرقی قلعه يك بریدگی دیده میشود که عرض آن در حدود ۴ متر است و با احتمال زیاد در ورودی قلعه بوده و اکنون نیز سهل ترین قسمت برای داخل شدن به قلعه میباشد. سفال جمع آوری شده از سطح قلعه اکثراً متعلق به قرن ۸ هجری است.

۸- قلعه ده باقرآباد (نام محلی: تپه بگم) (Bagerabad/Bagom):

این قلعه یا تپه، در فاصله ۷۰۰ متری سمت راست جاده ری به ورامین در کنار خط راه آهن تهران به مشهد و با فاصله ۷۵۰ متری شمال يك کارخانه کنسرو سازی قرار گرفته است.

این قلعه (A)، با بافت های ساختمانی دو سمت آن که با حروف C, B مشخص شده اند در ابتدا يك واحد عظیم يك پارچه بوده که اکنون بسبب دخل و تصرفات مالکین این قلعه به سه قسمت تقسیم شده است. در حال حاضر مرکز و هسته اصلی این بنا بنام قلعه یا تپه بگم معروف است (A).
واحد (A):

آثار باقیمانده قلعه خشت و گل است که اکنون نزد يك به ۸ متر ارتفاع دارد شکل این قسمت مستطیل است بابعاد ۴×۵ متر دیوار باروی قلعه از خشت های ۱۱×۳۱×۳۱ سانتیمتری ساخته شده اما پی اطاق ها و دیواره های

داخلی قلعه دارای خشت های کوچکتر میباشد اندازه آنها $۶ \times ۲۳ \times ۲۳$ سانتی متر است و باندازه $۵ \times ۲۲ \times ۲۲$ سانتیمتر نیز دیده شد. پی اطاق ها نزدیک به ۱ متر ضخامت دارد.

سفالهای جمع آوری شده از این مجموعه مربوط به قرن ۹ و ۸ هجری است.

واحد (B):

این مجموعه از جهت ترکیب و مصالح معماری کاملاً شبیه واحد A میباشد. بقایای ویران شده آن شامل دیوارهای خشتی عظیم و بافتی متشکل از اطاقها گذرگاههای ورودی و خروجی است که بیشتر آنها از بین رفته است.

واحد (C):

این قسمت نیز دارای وضعیتی مشابه دو واحد B, A میباشد.

۹- قلعه فلسطون (فیلستان) (Felestun/Filestan):

هنگامیکه از جاده اسفالته ری به ورامین به جاده شوسه پوئینک وارد میشویم

(ر.ک)، پس از پیمودن $\frac{۱}{۲}$ کیلومتر باید در ابتدای آبادی فلسطون بسمت

چپ به پیچیم و پس از طی نیم کیلومتر بقلعه خشتی فلسطون که در جنوب آبادی

در میان زمین های مزروعی قرار دارد میرسیم.

قلعه فلستون با تمام قلاعی که در این گزارش یاد کردیم يك اختلاف عمده و فاحش در بافت ساختمانی دارد و آن این است که بشکل مدور ساخته شده نه چهارگوش. یعنی شباهت بسیار نزدیک و کلی با شهرهای مدور و دوره اشکانی و ساسانی نظیر فیروزآباد و دارابگرد دارد.

این بنا از بیرون بر روی توده ای از شن قرار گرفته. قطر درفنی آن ۱۰۰ متر و قطر بیرونی آن ۱۲۳ متر میباشد، یعنی ضخامت دیوار آن نزدیک به $\frac{1}{2}$ متر است. در داخل این قلعه مدور دور تا دور يك سری بناهای خشت و گلی اطاق مانند که اکنون ویرانه و مخروبه شده بچشم میخورد. دیوار آنها از خشت و چینه مخلوط ساخته شده و تنهایی آنها هنوز باقی مانده. در وسط حیاط — مدور آن يك سکوکه آنها از خشت و چینه بنا شده قرار دارد. تنها در ورودی این قلعه در جبهه شرقی قرار دارد که نسبت به وسعت داخل آن بسیار کم عرض و باریک میباشد.

سفالهای جمع آوری شده متعلق به قرن ۹۰۸ هجری است.

نتیجه :

نقایجی که هیأت باستانشناسی استان مرکزی از بررسی های خود در مناطق شرقی و غربی جلگه تهران بدست آورده از نقطه نظر شناخت تاریخ منطقه ارزنده و قابل توجه میباشد . گرچه از طرفی هنوز بررسی های هیأت با تمام نرسیده و از طرف دیگر بعلت مجمل بودن این مقاله فقط ۹ فقره از ۴ واحد بازدید شده در این مختصر معرفی شد ولی با نمونه های کمی از بناها و تپه های باستانی که مورد مطالعه قرار گرفته این نتیجه بدست میآید که جلگه اطراف تهران از دوران نوسنگی تا بحال مسکون بوده . آثار قبل از تاریخی این منطقه بسیار قابل توجه میباشد و با تعدن چشمه علی قابل قیاس است . مطالعه بیشتر و دقیق نقاط باستانی این نواحی مسلماً کمک بزرگی خواهد کرد بشناخت تاریخ و جغرافیای تاریخی ایران بعد از حمله مغول و خرابی شهر ری . بیان نتایج بررسی منطقه غربی محتاج بحث و وقت دیگری است . /م